

حج به مثابه سرمایه اجتماعی

با تأکید بر پیام‌های آیت‌الله خامنه‌ای به حجاج (۱۳۶۸-۱۴۰۰)، به روش تحلیل مضمون

یوسف فتحی^۱

چکیده

کشورهای اسلامی علی‌رغم داشتن مشترکات، به دلیل تمایزات متنوع آیین نابسامانی، اختلاف، عدم همکاری و بی‌اعتمادی هستند. مقاله حاضر حج را به عنوان یک سرمایه اجتماعی، راه حل این مسائل دانسته و آن را در پیام‌های رهبری به حاجیان بررسی کرده است. نگارنده در این تحقیق، که برای کارگزاران حج کاربردی است، برای کشف مضامین سرمایه اجتماعی با روش تحلیل مضمون، همه پیام‌های رهبری به حاجیان را (از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰) در پاسخ به این سؤال که «آیا حج می‌تواند به عنوان سرمایه اجتماعی در حل مسائل کشورهای اسلامی کاربرد داشته باشد؟» مطالعه کرده است.

یافته‌های تحقیق در قالب جدول‌های مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر و شبکه مضامین نشان دادند که حج: ۱. یک شبکه روابط و انجمن داوطلبانه بین‌المللی اسلامی است؛ ۲. برنامه‌های مشترک آن از عناصر مهم همگرایی و اعتمادسازی هستند؛ ۳. عرصه تعامل و همبستگی جوامع اسلامی است؛ ۴. عرصه شناخت و بازشناسی ملل اسلامی است؛ ۵. منبع تولید قدرت است. از این مؤلفه‌های سازنده در دهه‌های اخیر با عنوان «سرمایه اجتماعی» نام برده می‌شود.

کلیدواژه‌ها: حج، اعتماد، همگرایی، روابط اجتماعی، سرمایه اجتماعی، آیت‌الله خامنه‌ای.

۱. استادیار گروه معارف دانشگاه زنجان (fathi@znu.ac.ir)

۱. مقدمه

سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی در علوم اجتماعی است. هسته سرمایه اجتماعی، شبکه روابط مبتنی بر آگاهی، باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک، همبستگی، تعامل و اعتماد است. جوهره این شبکه، اعتماد است. اعتماد متقابل و شبکه روابط (فوکویاما، ۱۳۷۹، ص ۱۲)، عناصر تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی هستند. بوردیو^۱ در دهه ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ مفهوم متفاوتی از سرمایه اجتماعی ارائه می‌دهد و با تفکیک سه نوع سرمایه اقتصادی، فرهنگی^۲ و اجتماعی آن را ایده قدرت و مشروعیت، و یک منبع مهم قدرت در منازعات اجتماعی و سیاسی تلقی می‌کند (بوردیو، ۱۹۸۴م، ص ۱۹۰-۱۹۱).

سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و بالفعل ناشی از دارایی شبکه روابط است که هر یک از اعضا، بهره‌مند از آن و مستحق اعتبار هستند. سرمایه اجتماعی مستلزم اعتماد است (بوردیو، ۱۹۸۶م، ص ۲۴۸). اعتماد با تقدم منافع جمعی بر منافع شخصی شکل می‌گیرد (کاظمی، ۱۳۷۶ش، ص ۲۱۵)؛ به گونه‌ای که انگیزه‌های دیگرخواهانه مقدم بر انگیزه‌های خودمدارانه باشد.

سرمایه اجتماعی در روابط غیر رسمی بیش از روابط رسمی توسعه می‌یابد (پاتنام، ۱۹۹۳م، ص ۱۳۰). احساس برابری در روابط غیر رسمی، همگرایی و همکاری برای منافع مشترک، تأثیر مهمی در تقویت سرمایه اجتماعی دارد (همو، ۲۰۰۰م، ص ۱۹). به نظر پکستن سرمایه اجتماعی دارای دو مؤلفه اصلی روابط عینی و ذهنی است. پیوند ذهنی به اعتماد، آگاهی و پیوند عینی به شبکه‌ها، انجمن‌های داوطلبانه، همبستگی و منافع مشترک بستگی دارد (چلبی، ۱۳۸۴م، ص ۶). کمپل^۳ و جاچوویچ^۴ سرمایه اجتماعی را همبستگی اجتماعی حاصل از مجموعه‌ای متراکم از سازمان‌ها، سطوح بالای تعهد مدنی، احساس

1. Bourdieu
2. economic, cultural and social capital
3. Campbell
4. javchelovitch

تجانس و برابری، اعتماد و کمک متقابل می‌دانند (ازکیا، ۱۳۸۴، ص ۳۹۴-۳۹۵). همیلتون^۱ مناسک دینی را برای زندگی اخلاقی به اندازه غذا برای جسم، ضروری شمرده، از طریق مناسک گروه خود را تأیید و حفظ می‌کند (همیلتون، ۱۳۸۱، ص ۱۷۹). مانهایم^۲ آگاهی به تعلق داشتن به یک گروه و یک نسل را موقعیت مشترکی در فراگرد تاریخی و اجتماعی می‌داند (کوزر، ۱۳۶۹، ص ۵۶۹). آگاهی مسلمانان از تعلق داشتن به یک مکتب، آیین و تاریخ مشترک، فراگرد تاریخی، اجتماعی و سیاسی جوامع اسلامی را تغییر خواهد داد. ابعاد سرمایه اجتماعی از نظر بلکستر و همکاران^۳ (۲۰۰۱) به طور خلاصه در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۱: ابعاد سرمایه اجتماعی

ابعاد	فکت‌های سنجش
مشارکت اجتماعی	گروه‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی مرتبط باهم، شرکت در سازمان‌های داوطلبانه، فعالیت‌های مذهبی
شبکه‌ها و حمایت اجتماعی	مشاهده و گفت‌وگو با همراهان، دوستان، همسایگان، روابط اخلاقی با هم، تعداد دوستان و آشنایان، کسانی که از دیگران حمایت می‌کنند، کسانی که زمینه حمایت را فراهم می‌کنند
همکاری، اعتماد و ارزش‌های مشترک	اعتماد به افرادی که مشابه شما هستند، اعتماد به افرادی که مشابه شما نیستند، ادراک ارزش‌های مشترک
مشارکت مدنی	اعتمادپذیری در سطوح مختلف سازمان، ادراک توانایی نفوذ در رویدادها، میزان تأثیر در امور محلی و ملی، میزان تعامل فرهنگی، سیاسی و اجتماعی، همراهی با یک امر
دیدگاه‌های مشترک (هنجارها و ارزش‌های مشترک)	دیدگاه نسبت به منطقه، گره‌گشایی در منطقه، ارتباط با زندگی در منطقه

1. Hamilton.
2. Carl Mannheim.
3. Blaxter et al.

مهم‌ترین عناصر سرمایه اجتماعی شبکه روابط، هنجارها، ارزش‌های مشترک و اعتماد هستند که همکاری متقابل، تابع آنها هستند. دیدگاه بلکستر در این تحقیق مبنا قرار گرفته است. میزان سرمایه اجتماعی به شعاع شبکه روابط و اعتماد بستگی دارد (بوردیو، ۱۹۸۶م، ص ۲۴۹).

کشورهای اسلامی به دلیل اختلاف و کاهش همکاری، گروه‌های تروریستی تکفیری، مسئله فلسطین (پیام ۱۳۹۳/۷/۸)، فضای بی‌اعتمادی و بدبینی، تمایزات فرهنگی، مذهبی، نژادی، مکانی و...، آبستن بحران و زوال سرمایه اجتماعی هستند. سؤال این است که جهان اسلام چگونه و با چه مکانیسمی می‌تواند این مسائل را حل کند؟

از منظر نویسنده این تحقیق، حج به عنوان یک برنامه، سازمان، شبکه روابط داوطلبانه، مناسک و شعائر مشترک، نقش محوری در ایجاد فهم مشترک، توسعه همکاری، بازگرداندن اعتماد از دست‌رفته و تقویت سرمایه اجتماعی، نقش ایفا می‌کند که تبیین و اجرای صحیح آن می‌تواند وضعیت کشورهای اسلامی را تغییر دهد. این فرضیه در پیام‌های رهبری به حاجیان از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰ با روش تحلیل مضمون و کشف شبکه مضامین در پیام‌ها به آزمون گذاشته شده است. پیشینه تجربی در محور پژوهش، مشاهده نشد.

۲. روش‌شناسی

روش تحلیل مضمون^۱، یک روش کیفی در شناخت شبکه مضامین^۲ از طریق استقرای تحلیلی، طبقه‌بندی داده‌ها و سنخ‌شناسی است (کیا و فقیهی‌نژاد، ۱۳۹۷، ص ۱۳). این روش ابزاری منعطف و مفید برای تحلیل حجم زیادی از داده‌های پیچیده، و مفصل و مستقل از جایگاه نظری است که بر اساس آن، منابع بررسی

1. Thematic Analysis

2. thematic networks

و مضامین کشف می‌شوند و نیازی به اشباع داده ندارد (کلارک و براون،^۱ ۲۰۰۶م، ص ۷۵). مضمون یا تم، مبین اطلاعات مهم، تکراری و متمایز در متن است که به نظر پژوهشگر، نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤال تحقیق است.

شبکه مضامین نظام‌دهنده عبارتند از:

۱. مضامین پایه (نکات کلیدی متن)؛
 ۲. مضامین سازمان‌دهنده (مقولات به دست آمده و تلخیص شده مضامین پایه)؛
 ۳. مضامین فراگیر (مضامین دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل) (شیخ‌زاده، ۱۳۹۱، ص ۱۵؛ به نقل از: آتراید- استیرلینکس، ۲۰۰۱، ص ۳۹۳).
- تحلیل مضمون با سه روش قالب مضامین، ماتریس مضامین و شبکه مضامین صورت می‌گیرد (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۶۲). شبکه مضامین عرضه نقشه‌ای شبیه تارنما به مثابه روش نمایش است که ارتباط مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر را مشخص می‌کند (شیخ‌زاده، ۱۳۹۰، ص ۱۷۰). شبکه مضامین، روش مناسبی در تحلیل مضمون است که پژوهش حاضر بر اساس آن انجام یافته است. جامعه و نمونه آماری تحقیق، همه پیام‌های رهبری به حاجیان از سال ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰ است. این تحقیق در شش‌گام صورت گرفته است:

۱. مطالعه چند باره پیام‌ها و استخراج عبارات؛
۲. استخراج مضامین پایه؛
۳. استخراج مضامین سازمان‌دهنده از مضامین پایه؛
۴. استخراج مضامین فراگیر از مضامین سازمان‌دهنده؛
۵. تلخیص و دسته‌بندی مجدد مضامین سازمان‌دهنده؛
۶. استخراج شبکه مضامین.

۳. یافته‌های پژوهش

بر اساس مراحل انجام تحقیق با مطالعه دقیق پیام‌ها، عبارات دال بر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، استخراج و مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر شکل گرفتند.

الف) گام اول و دوم

در این مرحله پیام‌ها مطالعه و مضامین پایه استخراج شدند.

جدول ۲: نقل قول‌ها و مضامین پایه

مضامین پایه	نقل قول‌ها
توحید و یگانه‌پرستی، محور اتحاد مسلمانان	۱. حج، مظهر توحید... صحنه اتحاد عظیم امت اسلامی برگرد محور توحید و... است (پیام ۱۳۶۸).
حج درس وحدت اجتماعی و همبستگی میان ملل مسلمان با زبان، رنگ و نژاد متفاوت	۲. اگر درس وحدت مسلمین و عظمت امت اسلامی و تعارف برادران جدا افتاده و همصدایی صاحبان زبان‌ها و نژادها و ملیت‌ها و مناطق جغرافیایی گوناگون و اعتصام به حبل الله با حالت طبیعی در حج نمی‌بود و فقط عبادت و رابطه جداگانه انسان‌ها با خدای خود مطلوب بود، آمدن از ﴿كُلُّ فِجٍّ عَمِيقٍ﴾ (حج: ۲۷) و پیاده و سواره آن هم در یک موسم خاص چه معنا داشت (پیام ۱۳۶۸).
حج، محل فائق آمدن بر عوامل اختلاف	۳. دفاع از وحدت و حرکت امت بزرگ اسلامی و فائق آمدن بر عوامل اختلاف و دوگانگی مسلمین در سطح جهان... خطوط اصلی برنامه‌های ما است (پیام ۱۳۶۸)
حج، عرصه احیای روح توحید و وصل قلوب	۴. حج می‌تواند روح توحید را در دل‌ها زنده کند، تکه پاره‌های امت اسلامی را به هم وصل کند (پیام ۱۳۶۹).
همبستگی راه رشد و صلاح ملل مسلمان	۵. حج باید... راه رشد و صلاح را که همانا اتحاد و همبستگی ملت‌های مسلمان [است]... به آنان نشان دهد (حکم انتصاب حجة الاسلام و المسلمین حاج سیداحمد خمینی به سرپرستی حجاج ۱۳۷۰).
آگاهی از اهمیت وحدت کلمه و کید دشمنان	۶. مسلمین به اتحاد کلمه، ترغیب و از کید دشمنان آگاه شوند (حکم انتصاب حجت‌الاسلام والمسلمین محمدی ری‌شهری به سرپرستی حجاج ۱۳۷۰).

<p>حج رمز پیوند و هماهنگی مسلمانان</p>	<p>۷. [خداوند] حج را رمز وحدت و عظمت مسلمین و هماهنگی و پیوند میان آنان قرار داد (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>حج مظهر وحدت فکری، ایمانی و اجتماعی</p>	<p>۸. حج مظهر توحید، و کعبه خانه توحید است (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز از اهداف و دستاوردهای حج</p>	<p>۹. حج همچنین مظهر وحدت و اتحاد مسلمانان است. اینکه خداوند متعال همه مسلمانان و هر که از ایشان را که بتواند، به نقطه‌ای خاص و در زمانی خاص فرا می‌خواند و در اعمال و حرکاتی که مظهر همزیستی و نظم و هماهنگی است، آنان را روزها و شب‌هایی در کنار یکدیگر مجتمع می‌سازد. نخستین اثر نمایانش، تزریق احساس وحدت و جماعت در یکایک آنان و نشان دادن شکوه و شوکت اجتماع مسلمین به آنان و سیراب کردن ذهن هر یک آنان از احساس عظمت است (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>مناسک و شعائر حج، مظهر روابط اجتماعی متشکل از شعوب مختلف مسلمین</p>	<p>۱۰. حج با مشاهد و مناسک و شعائر خود، باید این روح وحدت و ملائمت و جماعت و عظمت را در مسلمانان همه اقطار عالم زنده کند و از شعوب و قبایل مختلفه، امت واحده پدید آورد (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>همبستگی توحید ایمانی و توحید اجتماعی</p>	<p>۱۱. حج ابراهیمی و محمدی (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِمَا وَآلِهِمَا)، بی‌گمان یکی از بزرگ‌ترین مقدمات و ارکان این دو هدف (توحید ایمانی و توحید اجتماعی) بزرگ است (پیام ۱۳۷۰)</p>
<p>مناسک و شعائر حج، همگرایی و رفع اختلافات و واگرایی‌ها</p>	<p>۱۲. آیه شریفه ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ (آل عمران: ۱۰۳) را که توصیه تمسک به دین و رعایت وحدت کلمه در آن است همواره به یاد داشته، هر دو توصیه آن را نصب‌العین خود قرار دهید (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>حج محل گفت‌وگو برای رفع اختلافات فقهی، کلامی و سیاسی</p>	<p>۱۳. یکی از مسائل مهم این روزگار، مسئله اختلافات فرقه‌ای میان مسلمین است... اختلافات و نزاع و بعضاً زدوخورد بر سر مسائل کلامی و فقهی و فرقه‌ای، از قرن اول اسلام همواره وجود داشته است (پیام ۱۳۷۰).</p>
<p>آگاهی مسلمانان و دولت‌های اسلامی مانع چپاول ثروت کشورهای اسلامی</p>	<p>۱۴. آخرین سخن، مسئله بسیار مهم سلطه روزافزون شیطان بزرگ بر ذخایر کشورهای اسلامی و حضور بیش‌ازپیش سیاسی و اقتصادی و حتی نظامی آن در این</p>

	کشورهاست (پیام ۱۳۷۰).
اسلام عامل پیوند و اخوت و همکاری برای قطع ایادی غارتگران	۱۵. ملت‌ها و دولت‌ها در قبال روحیه گرایش به اسلام ناب محمدی ﷺ - اسلامی که سرلوحه‌اش، قطع نفوذ شیطان بزرگ و بقیه شیاطین از زندگی ملت‌هاست - به یک اندازه مسئولند (پیام ۱۳۷۰).
حج یک خیر عمومی و یک سرمایه پایدار و تکرارپذیر و محل آگاهی ملل و دول اسلامی	۱۶. خدا را سپاس که حج را همچون ذخیره‌ای تمام‌نشدنی و چشمه‌ای همیشه‌جوشان و چون جویباری زلال و مستمر برای امت خالده قرار داد که در هر حال آنکه بشناسد و قدر داند، توان استفاده از آن را خواهد داشت (پیام ۱۳۷۰).
حج یک شبکه ارتباطی افقی معنوی گسترده درون‌گروهی و برون‌گروهی	۱۷. روابط اجتماعی پیوند میان مسلمانان در حج در سطوح مختلف نمایان می‌شود (نقل به مضمون) (پیام ۱۳۷۰). حج یک شبکه ارتباطی معنوی، اجتماعی و سیاسی درون‌گروهی، بین‌گروهی و بین‌المللی خاص و جامع همه مراتب روابط اجتماعی است. شبکه روابط می‌تواند عمودی و افقی باشد (نقل به مضمون) (پیام ۱۳۷۰).
عضویت در روابط شبکه مسلمین، تجسم یک هویت جمعی اسلامی	۱۸. روابط اجتماعی و هضم در جماعت مسلمین و تجسم یک هویت جمعی اسلامی که نمود عینی آن در انجام جمعی مناسک و شعائر حج رخ می‌نماید که توان اجتماعی و بین‌المللی جوامع اسلامی را افزون می‌کند (نقل به مضمون) (آیت‌الله خامنه‌ای، حکم انتصاب حجة الاسلام و المسلمین محمدی ری شهری ۱۳۷۰/۲/۶).
حج عرصه ظهور پرهیز از خود و ظهور وجه مشترک همه انسان‌ها (عبودیت خدا)، عامل وحدت	۱۹. حج هجرت از طبقه‌بندی‌ها و مرزبندی‌هایی است که زندگی انسان‌ها را از هم جدا می‌کند و فقیر و غنی، شریف و ضعیف، بزرگ و کوچک - بر طبق معیارهای عامیانه مردمی - را به هم نزدیک می‌کند و در کنار هم قرار می‌دهد و وجه مشترک همه انسان‌ها، یعنی عبودیت، را در همه زنده می‌کند (بیانات ۱۳۷۱).
حج رهایی از خود و پیوستن به جماعت مسلمانان، درک اعتماد به نفس از طریق پیوند به دیگران	۲۰. حج درست می‌تواند تحولی درونی در یکایک مسلمین پدید آورد و روح توحید و ارتباط با خدا و اعتماد به او و رد همه بت‌های درون و برون وجود آدمی، که همان هواها و هوس‌های پست‌کننده و قدرت‌های اسیرکننده آدمی‌اند، و نیز احساس قدرت و اعتماد به نفس

	و رستگاری و فداکاری در آنان پدید آورد (پیام ۱۳۷۱).
حج مانع واگرایی و باعث آگاهی از دردهای مشترک	۲۱. حج درست می‌تواند از اعضای جدا افتاده امت اسلامی، پیکره‌ای واحد و کارآمد و نیرومند بسازد، آنان را با هم آشنا و از حرف‌ها و دردها و پیشرفت‌ها و نیازهای یکدیگر، آگاهشان کند و تجربه‌های آنان را متبادل سازد (پیام ۱۳۷۱).
حج محل همکاری دولت‌ها، دانشمندان و روشنفکران جهان اسلام	۲۲. اگر حج با توجه به این هدف‌ها و نتایج، برنامه‌ریزی می‌شد و در این برنامه‌ریزی دولت‌ها و علما و صاحب‌نظران و روشنفکران جهان اسلام، همکاری می‌کردند، ثمرات گرانبهایی نصیب امت اسلامی می‌گشت (پیام ۱۳۷۱).
کعبه محل توحید ایمانی و وحدت اجتماعی امت اسلامی	۲۳. بار دیگر اراده نافذ الهی، مؤمنین را در زادگاه توحید و بارگاه رحمت و فضل ربوبی و بر گرد کعبه دل‌ها و در ساحت قبله جان‌های مسلمین عالم گرد آورده و ندای ملکوتی « وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ » (حج: ۲۷) بر فواصل طبیعی و تحمیلی برادران مسلمان فائق آمده و انبوه دل‌هایی را که با ایمان و عشق و نیاز یکسان می‌تپند، به سوی مرکز توحید و وحدت امت کشانیده است (پیام ۱۳۷۲).
حج درس توحید، وحدت اجتماعی و پیوند برادرانه	۲۴. همه‌ساله فریضه حج، درس توحید و وحدت را در کالبد این خانواده کهنسال و ریشه‌دار تزریق می‌کند و هر سال شکوفه‌های تازه‌ای بیش از گذشته تجدید بهار ایمان و حیات دینی و انس و مودت اسلامی را نوید می‌دهد (پیام ۱۳۷۲).
حج گردهمایی بزرگ برای رفع اختلافات و تحکیم صفوف دولت‌های اسلامی	۲۵. این معجزه حج است که علی‌رغم وجود درگیری‌ها و منازعاتی که در آن حکومت‌های مسلمان بارها در برابر یکدیگر صف‌آرایی کرده‌اند، هرگز پیوندهای فکری و عاطفی و ایمانی میان ملت‌های مسلمان قطع نشده (پیام ۱۳۷۲).
اشتراک زمان، مکان، مناسک و شعائر حج، عامل بازشناسی ملل اسلامی و رفع تعارضات و عامل همبستگی	۲۶. حج، یگانه فریضه‌ای است که خداوند برای ادای آن همه آحاد مسلمین، هر آنکس از آنان را که دارای استطاعت باشد از سراسر عالم و از خلوت خانه‌ها و عبادتگاه‌ها به یک نقطه فرا می‌خواند (پیام ۱۳۷۲).
حالات مشترک حج، عامل منفعت مشترک، خیر	۲۷. حج ابراهیمی... حرکت به سمت توحید و اتحاد، روح و سرلوحه همه مراسم و شعائر است. حجی مایه برکت و

<p>عمومی، احساس برادری، اعتماد به نفس اجتماعی</p>	<p>هدایت و ستون اصلی در حیات و قیام امت واحده، حجّی سرشار از منافع و پربار از ذکر خدا، حجّی که در آن ملت‌های مسلمان، وجود امت فراگیر محمدی ﷺ و حضور خود در آن را لمس می‌کنند (پیام ۱۳۷۲).</p>
<p>روح اساسی حج، توحید اعتقادی و روح اجتماعی</p>	<p>۲۸. روح اساسی حجّ و مضمون بسیاری از اعمال و مناسک آن [توحید] است (پیام ۱۳۷۲).</p>
<p>حج باعث اتحاد و یگانگی مسلمین و مانع از شعله‌ور شدن زمینه‌های اختلاف ملیت، قومیت، مذهب، زبان و نژاد</p>	<p>۲۹. مطلب بعدی در باب اتحاد و یگانگی مسلمین است که مضمون برجسته دیگری از مناسک حج است. از آغاز ورود استعمار اروپایی به کشورهای اسلامی، یکی از سیاست‌های قطعی استعمارگران، ایجاد تفرقه میان مسلمین بوده است. ... دامن زدن به اختلافات شیعه و سنی، عرب و عجم، آسیایی و آفریقایی، و عمده کردن ناسیونالیسم‌های عربی، تورانی و فارسی (پیام ۱۳۷۲).</p>
<p>اصول و ارزش‌های مشترک، عامل مهم اتحاد و همکاری مسلمانان برای حل مسائل و علاج دردهای مشترک</p>	<p>۳۰. تنها یک چیز علاج است و بس، و آن اتحاد مسلمانان، پافشاری بر اسلام و ارزش‌ها و اصول آن، مقاومت در برابر فشارها و تنگ کردن عرصه، در بلندمدت بر دشمن است (پیام ۱۳۷۲).</p>
<p>شعائر حج انگیزه شعور و معرفت ملل اسلامی</p>	<p>۳۱. قرآن اعمال حج را «شعائر» می‌نامد. این بدان معناست که اینها فقط عملی فردی و برای ادای تکلیفی شخصی نیست، بلکه نشانه‌ای است تا برانگیزاننده شعور و معرفت انسان به چیزی باشد که این عمل، علامت و نشانه آن است (پیام ۱۳۷۳).</p>
<p>حج محل قیام و اجتماع مسلمانان و نشانه پیوند، همکاری و همسویی</p>	<p>۳۲. حج نعمت بزرگ خدا در برابر شماسست، باید آحاد مسلمین و امت اسلامی از آن سود ببرند و چنانکه فرموده است: ﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ﴾ (مائده: ۹۷) از آن برای اقامه و صلاح دین و دنیای خود بهره گیرند (پیام ۱۳۷۳).</p>
<p>حج عامل تألیف قلوب، تبادل آگاهی و اقدامات مشترک برای رفع موانع</p>	<p>۳۳. حجّ درست و کامل می‌تواند به وسیله نزدیک کردن دل‌ها و تبادل آگاهی‌ها و افشای توطئه‌ها، خطرناک‌ترین توطئه‌های دشمن علیه اسلام و مسلمین را خنثا کند (پیام ۱۳۷۴).</p>

<p>دهکده روابط چهره به چهره و صمیمی</p>	<p>۳۴. حج عرصه روابط چهره به چهره ملت‌ها با رسوم و زبان‌های مختلف و انس افراد ناآشنا با یکدیگر در یک نقطه واحد برای آشنایی با منافع مشترک و دشمنان مشترک است (نقل به مضمون) (بیانات ۷۴).</p>
<p>سرمایه پایدار معنوی و اجتماعی متکفل مقابله با تهدید درونی و تهدید بیرونی</p>	<p>۳۵. افراد و مجموعه‌های بشری همواره از دو سو آسیب می‌بینند: اول از درون خود که منشأ آن ضعف‌های بشری و هوس‌های مهارگسیخته و تردیدها و بی‌ایمانی‌ها و خصصیت‌های منهدم‌کننده است، و دوم از دشمنان بیرونی که بر اثر طغیان و افزون‌طلبی و تجاوز و ددمنشی، محیط زندگی را بر انسان‌ها و ملت‌ها تنگ و فشارآلود می‌سازند و با جنگ و ظلم و تحمیل و زورگویی، بالای جان آنان می‌شوند... حج، آن شط همیشه جاری و آن عطیه بی‌زوال الهی است که مسلمانان تا ابد می‌توانند غبار رنج و مرارت و آلودگی و بیماری خود را در آن بسترند و به کمک این ذخیره ابدی هر دو نوع آسیب‌پذیر را در همه زمان‌ها از خود دور سازند (پیام ۱۳۷۵).</p>
<p>جنبه فردی حج تزکیه و جنبه اجتماعی آن قدرت و اتحاد امت اسلامی</p>	<p>۳۶. حج بزرگترین فریضه‌ای است که در آن هر دو جنبه فردی و اجتماعی به شکلی نمایان، گنجانیده شده است. در جنبه فردی، هدف تزکیه و رسیدن به صفا و نورانیت و پیراستگی از زخارف بی‌ارزش مادی...، و در جنبه اجتماعی... مظهری از قدرت و عزت و اتحاد امت اسلامی است (پیام ۱۳۷۶).</p>
<p>غفلت‌زدایی از کشورهای اسلامی و نخبگان، ترمیم اختلافات و ایجاد همسویی، همکاری و مشارکت</p>	<p>۳۷. یک پنجم همه جمعیت دنیا متعلق به آنان است. بزرگترین بازار مصرف مصنوعات کشورهایی که خود را بر مسلمانان تحمیل کرده‌اند، در دست آنان است. فرهنگ غنی و ریشه‌دار و علوم و معارف آنان، اولین گام‌های عروج به اوج دانش کنونی جهان را به غربی‌ها آموخته و حق حیات به گردن دانش و تمدن غرب دارند. با این همه، مسلمانان امروز در سطح جهان، در روند عمومی سیاست جهانی، در تصمیم‌گیری‌های بزرگ عالم و در تعیین نظام همبستگی جهانی، هیچ نقشی ندارند (پیام ۱۳۷۶).</p>
<p>وحدت، تفاهم و قدرت مسلمین</p>	<p>۳۸. بزرگ‌ترین پشتوانه جهان اسلام، امت بزرگ اسلامی است؛ یعنی ملت‌های مسلمان که وحدت و اتفاق و تفاهم</p>

	آنها و غریب و رعدآسای اعتراض آنها و قدرت اندیشه و بازوی کار و ثروت طبیعی و خداداده آنها، می‌تواند دل هر دولت مستکبر را آب، و گوش او را کر، و پشت او را خم کند (پیام ۱۳۷۶).
همگرایی، همکاری و همفکری دولت‌های مسلمان برای علاج دردهای مشترک	۳۹. اینجانب با صدق و خلوص، دست دوستی به طرف همه دولت‌های مسلمان دراز می‌کنم و به آنان برای همکاری و همفکری در راه رفع هموم دنیای اسلام خوش آمد می‌گویم (پیام ۱۳۷۶).
مشاهده منافع مشترک، تعاون و همکاری متقابل	۴۰. برکات حج، همه جنبه‌های حیات بشری را فرا می‌گیرد و این باران رحمت بی‌دریغ، از خلوت دل و اندیشه آدمی تا عرصه سیاست و اجتماع و قدرت ملی مسلمانان و تعاون میان ملت‌های مسلمان را، بارور و سرزنده و برخوردار از شور زندگی می‌سازد (پیام ۱۳۷۷).
آگاهی از ظرفیت‌ها و استعدادهاى جهان اسلام	۴۱. شناخت خود به عنوان جزئی از مجموعه امت اسلامی، به معنای نگرش به مجموعه حاجیان و به همه ملت‌ها و سرزمین‌هایی است که مردم خود را به طواف خانه خدا فرستاده‌اند (پیام ۱۳۷۷).
احساس عضویت در شبکه بزرگ امت، یکدلی، اتحاد، عزت و اقتدار و خیر کثیر اعضای امت اسلامی.	۴۲. تقویت این احساس در فرد، که وی عضوی از پیکر بزرگ امت است و هدایت درست آن باید بتواند بر همه آن ترفندهای تفرقه‌ساز غلبه کند و ضمن اینکه هویت ملی و فرقه‌ای را در بخش‌های گوناگون امت اسلامی پاس می‌دارد، از فوایدی که در یکدلی و اتحاد است، همه این مجموعه بزرگ را بهره‌مند سازد و عزت و اقتدار و خیر کثیری را که در یکپارچگی امت اسلامی نهفته است، شامل همه اجزا و اعضای آن کند (پیام ۱۳۷۷).
مرکز معنوی و بزرگترین مجمع هرساله امت اسلامی و سرچشمه امید، و اعتماد اقوام	۴۳. امروز کعبه، مرکز معنوی جهان اسلام و بزرگترین مجمع هرساله امت اسلامی است. سرچشمه جوشان عشق و امید، و دریای خروشان عظمت و اعتماد، و محل التقاء رودهای بزرگ قومیت‌ها و ملت‌هاست (پیام ۱۳۷۸).
کانون همبستگی واقعی و منبع لایزال سرمایه	۴۴. حج کانون همبستگی واقعی و منبع لایزال نیروی اسلامی می‌گردد، ذخائر طبیعی جهان اسلام در خدمت ملت‌های مسلمان در می‌آید، فرهنگ غنی و حیاتبخش اسلام مجال کمک به بشریت را می‌یابد (پیام ۱۳۷۸).

<p>پیوند و اتحاد مسلمانان و همسویی</p>	<p>۴۵. حج برای همین نزدیکی و صدابه‌صدا رساندن مسلمانان سراسر جهان است. رشته‌ای که این همه دل را به هم پیوند می‌دهد... پیام توحید و وحدت؛ توحیدِ خدا و وحدتِ امت (پیام ۱۳۷۹).</p>
<p>حج نماد امت اسلامی و حرکت هدفمند و آگاهانه همگان در جهت خدا و همدلی</p>	<p>۴۶. حج نماد امت اسلامی و آموزنده نوع رفتاری است که این امت بزرگ برای تأمین سعادت خود باید در پیش گیرد. می‌توان حج را در حرکت هدفمند و آگاهانه و متنوع همگان در جهتی واحد خلاصه کرد. تاروپود این حرکت، یاد خدا و همدلی بندگان خداست و هدف آن ایجاد پایگاه مستحکم معنوی برای زندگی سعادت‌مندانه انسان: ﴿جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْغُبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ الْهُدًى وَالْقَلَادِئُ﴾ (مائده: ۹۷) (پیام ۱۳۸۱).</p>
<p>آگاهی‌بخشی نخبگان در حج به آحاد مردم و دیگران</p>	<p>۴۷. اکنون نخبگان سیاسی و فکری در دنیای اسلام وظیفه سنگینی بر عهده دارند. اندیشمندان مسلمان، پیام آزادی‌بخش اسلام را هرچه رساتر و شیواتر به گوش و دل آحاد مردم خود برسانند. هویت اسلامی ملت‌های مسلمان را به درستی تبیین کنند. تعالیم روشن اسلام را در موضوعاتی چون: حقوق بشر، آزادی و مردم‌سالاری، حقوق زن، مبارزه با فساد، رفع تبعیض، مبارزه با فقر و عقب‌ماندگی علمی برای جوانان بازگو کنند (پیام ۱۳۸۲).</p>
<p>آگاهی نخبگان از قدرت گره‌گشای امت اسلامی</p>	<p>۴۸. آنان نباید هویت عظیم و پرقدرد «امت اسلامی» را که می‌تواند گره‌گشای بسیاری از مشکلات باشد، از یاد ببرند. (پیام ۱۳۸۲)</p>
<p>حج یک حرکت دسته‌جمعی و نمادی از وحدت مسلمین و پیوستگی امت اسلامی</p>	<p>۴۹. حج...، یک حرکت دسته‌جمعی است. دعوت الهی به حج برای آن است که مؤمنان خود را در کنار یکدیگر ببینند و نمادی از وحدت پیکره مسلمین را به چشم خود بنگرند...؛ تمرین اتحاد و پیوستگی امت اسلامی است (پیام ۱۳۸۳).</p>
<p>گردهمائی فراملیت، نژاد، رنگ و زبان</p>	<p>۵۰. شکوه و جلال این گردهمائی بی نظیر، ما را با واقعیت امت عظیم اسلامی که فراتر از ملت‌ها و نژادها و رنگ‌ها و زبان‌هاست... (پیام ۱۳۸۴).</p>

<p>حج نمایش هویت متحد امت اسلامی متشکل از ملت‌ها و نژادها و مذاهب</p>	<p>۵۱. در بُعد سیاسی، محور اصلی در حج، نمایش هویت متحد امت اسلامی است. دوری برادران از یکدیگر، عرصه را برای بدخواهان می‌گشاید و تخم تفرقه میان مسلمانان را بارور می‌کند (پیام ۱۳۸۵).</p>
<p>حج مانع عملی شدن سیاست‌های تفرقه‌افکنانه</p>	<p>۵۲. استعمار غربی از آغاز ورود به کشورهای اسلامی، همین نکته را مد نظر ساخته و یکسره به تحریک انگیزه‌های تفرقه‌افکن پرداخته است... اجتماع حج باید ما را در برابر این بیماری مهلک مصون‌سازی کند (پیام ۱۳۸۵).</p>
<p>حج عرصه بندگی، همگرایی و برادری مسلمانان</p>	<p>۵۳. این دو رکن عزت (یعنی از سویی مرزبندی و جبهه‌گیری مقتدرانه در برابر استکبار، و از سویی تراحم و همگرایی و برادری میان مسلمانان) آن‌گاه که با رکن سوم (یعنی خشوع و تعبد در برابر پروردگار) همراه شود، امت اسلامی در راهی که مسلمین صدر اسلام را به اوج عظمت و عزت رسانید، پی‌درپی به پیش خواهد رفت و ملت‌های مسلمان از عقب‌ماندگی حقارت‌باری که در قرن‌های اخیر بر آنان تحمیل شده نجات خواهند یافت (پیام ۱۳۸۶).</p>
<p>حج مایه قوام و قیام جوامع، و انباشته از سود</p>	<p>۵۴. کعبه شریف و مناسک حج، مایه قوام و قیام جوامع بشری و انباشته از سود و بهره برای انسان‌هاست (پیام ۱۳۸۷).</p>
<p>منافع حج: خداگرایی، پایداری، یکدلی و هم‌رنگی، انسجام پیکره امت مسلمان، صلابت در برابر باطل</p>	<p>۵۵. در این مجموعه کامل از سویی اخلاص و صفا و دل‌بریدن از سرگرمی‌های مادی، و از سویی سعی و تلاش و پایداری، از سویی انس و خلوت با خدا، و از سویی وحدت و یکدلی و هم‌رنگی با خلق، از سویی پرداختن به آراستگی دل و جان، و از سویی دل‌سپردن به انسجام پیکره عظیم امت مسلمان، از سویی خشوع در پیشگاه حق، و از سویی صلابت در برابر باطل (پیام ۱۳۸۷).</p>
<p>رها کردن تمایزات، یکرنگی امت اسلامی و اتحاد و همدلی مسلمانان</p>	<p>۵۶. رها کردن لباس تفاخر و تمایز در میقات حج و درآمدن به لباس همگانی و یکرنگ احرام، نشانه و نماد یکرنگی امت اسلامی و فرمان نمادین اتحاد و همدلی مسلمانان در همه‌جای جهان است (پیام ۱۳۸۸).</p>
<p>حج و اعتماد مسلمانان</p>	<p>۵۷. اگر میان ملت‌های مسلمان و میان فرقه‌های اسلامی و</p>

<p>(محبت، حسن ظن و همدلی، رفع بدگمانی و بدبینی)</p>	<p>اقوام مسلمان با یکدیگر، محبت و حسن ظن و همدلی، جای بدگمانی و بدبینی را که خواسته دشمنان است بگیرد، بخش اعظم توطئه و تدبیر بدخواهان را خنثا خواهد کرد... حج یکی از برترین فرصت‌ها برای این هدف والاست (پیام ۱۳۸۸).</p>
<p>همکاری و تکیه بر مبانی مشترک</p>	<p>۵۸. مسلمانان با همکاری و تکیه بر مبانی مشترکی که قرآن و سنت بدان ناطق است قدرت خواهند یافت که در برابر این اهریمن چندچهره بایستند (پیام ۱۳۸۸).</p>
<p>حج رمز وحدت</p>	<p>۵۹. کعبه رمز وحدت و عزت و نماد توحید و معنویت (پیام ۱۳۸۹)</p>
<p>حج عرصه بیداری اسلامی و رفع اختلاف شیعه و سنی</p>	<p>۶۰. تبلیغات وسیع دشمن در جهت اسلام‌هراسی، ...دشمن‌تراشی‌های کاذب از شیعه برای سنی و از سنی برای شیعه، تفرقه‌افکنی میان دولت‌های مسلمان و کوشش برای تشدید اختلافات و تبدیل آن به دشمنی‌ها و معارضه‌های لاینحل، استفاده از سازمان‌های اطلاعاتی و جاسوسی برای تزریق فساد و فحشا میان جوانان، همه و همه واکنش‌های سراسیمه‌گون و آشفته در برابر حرکت متین و گام‌های استوار امت اسلامی به سوی بیداری و عزت و آزادگی است (پیام ۱۳۸۹).</p>
<p>حج، زمینه احساس تعهد، همدلی، همکاری، مشارکت</p>	<p>۶۱. منظره شکوهمند حج، زمینه‌های مساعد برای انجام دادن این وظایف (احساس تعهد، مسئولیت، همدلی، همکاری، مشارکت و...) را به ما نشان می‌دهد (پیام ۱۳۸۹).</p>
<p>حج اردوگاه آگاهی بخشی و تمرین برادری و وحدت</p>	<p>۶۲. اینجا همه فرصت می‌یابند که برادری و یکرنگی و پرهیزگاری را تمرین کنند. اینجا اردوگاه تربیت و تعلیم است؛ نمایشگاه وحدت و عظمت و تنوع امت اسلامی است (پیام ۱۳۹۱).</p>
<p>حج همدلی، همگرایی و احساس مسئولیت</p>	<p>۶۳. مسائل مهم و حیاتی دیگری از این قبیل (سوریه)، در شمار قضایای مهمی است که در فرصت حج و در سایه همدلی و همگرایی شما حج‌گزاران باید مورد تأمل و تعمق قرار گیرد (پیام ۱۳۹۱).</p>
<p>حج ظرفیت و توانایی برای اصلاح فردی و اجتماعی</p>	<p>۶۴. چنین مراسمی... فرد را از حصار خودی بیرون... و در جمع متنوع امت اسلامی حل می‌کند، ... حج‌گزار... دامنه گسترده امت اسلامی را به چشم می‌بیند و به ظرفیت و توانایی آن پی می‌برد (پیام ۱۳۹۱).</p>

<p>حج برابری، برادری، تقویت روح اخوت و همدلی، منع اختلاف</p>	<p>۶۵. علاج بنیانی و اساسی (حل مسائل کشورهای اسلامی) را می‌توان در دو جمله کلیدی خلاصه کرد که هر دو از بارزترین درس‌های حج است: اول: اتحاد و برادری مسلمانان در زیر لوای توحید، و دوم شناخت دشمن و مقابله با نقشه‌ها و شیوه‌های او. تقویت روح اخوت و همدلی درس بزرگ حج است (پیام ۱۳۹۲).</p>
<p>همگرایی برای منافع مشترک</p>	<p>۶۶. نکته مهمی که هر انسان اندیشه‌ورز را کنجکاو و حساس می‌کند، تعیین یک میعادگاه دائمی برای همه مردم و همه نسل‌ها و در همه سال‌ها، در یک نقطه معین و در یک محدوده زمانی واحد است. این وحدت زمان و مکان، یکی از رازهای اصلی فریضه حج است. بی‌شک یکی از برترین مصداق‌ها برای ﴿لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ﴾ (حج: ۲۸) همین دیدار سالیانه آحاد امت اسلامی در کنار خانه خداست (پیام ۱۳۹۷).</p>
<p>حج اجتماع با هدف مشترک بر پایه توحید و نبود تبعیض و برابری</p>	<p>۶۷. در حج، اکسیر ذکر و عبودیت (که عنصر اصلی در تربیت و پیشرفت و اعتلای فرد و جامعه است) در کنار اجتماع و اتحاد (که نماد امت واحده است) و همراه با حرکت بر گرد مرکز واحد و در مسیری با هدف مشترک (که رمز تلاش و تحرک امت بر پایه توحید است) و با یکسانی آحاد حج‌گزار و نبود تمایز (که نشانه برداشتن تبعیض‌ها و همگانی کردن فرصت‌هاست)، مجموعه‌ای از پایه‌های اصلی جامعه اسلامی را در نمایی کوچک نشان می‌دهد (پیام ۱۳۹۸).</p>
<p>حج محل تبادل و تعمیم آگاهی‌ها و تجربه‌ها، زدودن بدفهمی‌ها و نزدیک کردن دل‌ها</p>	<p>۶۸. تبادل دانسته‌ها و داشته‌ها میان مردم کشورها و مناطق دور از هم، و تعمیم آگاهی‌ها و تجربه‌ها، و خبرگیری از وضع و حال یکدیگر، و زدودن بدفهمی‌ها و نزدیک کردن دل‌ها و انباشتن توان‌ها برای مقابله با دشمنان مشترک، دستاورد حیاتی و بسی بزرگ حج است که با صدها گردهمایی مرسوم و معمول نمی‌توان آن را به دست آورد (پیام ۱۳۹۸).</p>
<p>حج تبادل اندیشه‌ها، انگیزه‌ها، تجربه‌ها و آگاهی‌ها</p>	<p>۶۹. نخبگان جهان اسلام...، وظیفه‌ای سنگین و خطیر بر دوش می‌کشند. این درس‌ها باید به همت و ابتکار آنان به مجموعه ملت‌ها و افکار عمومی منتقل شود و دادوستد معنوی اندیشه‌ها و انگیزه‌ها و تجربه‌ها و آگاهی‌ها به دست آنها تحقق یابد (پیام ۱۳۹۸).</p>
<p>حج جامع معنویت بدون</p>	<p>۷۰. حج فریضه‌ای بی‌مانند است... معنویت در آن هست،</p>

<p>انزوا، اجتماع مبتنی بر پیوند و به دور از درگیری</p>	<p>ولی بدون انزوا و گوشه‌نشینی و خلوت‌گزینی. اجتماع در آن هست، ولی به دور از درگیری و بدگویی و بدخواهی. از سویی حظّ روحی از مناجات و ابتهال و ذکر الهی، و از سوی دیگر پیوند انس و ارتباط مردمی... انبوه مؤمنان هم‌روزگار خود را که هر کدام می‌توانند دستی برای همیاری و اعتصام جمعی به حبل‌الله باشند (پیام ۱۳۹۹).</p>
<p>حج محل هم‌افزایی، همدلی و همکاری</p>	<p>۷۱. تدبیر و اندیشیدن در پدیده حج، حج‌گزار را به این باور قطعی می‌رساند که بسیاری از آرمان‌ها و آرزوهای دین برای بشریت، بدون هم‌افزایی و همدلی و همکاری مجموعه دینداران به بار نمی‌نشیند (پیام ۱۳۹۹).</p>
<p>حج سازنده هویت فرد و جامعه مسلمان با پوشش و پوش یکسان و حرکات هماهنگ</p>	<p>۷۲. حج... ساخت و ترکیب زیبای حرکت و سکون در آن، سازنده هویت فرد مسلمان و جامعه مسلمان و نمایش‌دهنده زیبایی‌های آن در چشم جهانیان است. از سویی دل‌های آحاد بندگان را با ذکر و خشوع و تضرع، عروج معنوی می‌بخشد و به خدا نزدیک می‌کند، و از سویی با پوشش و پوش یکسان و حرکات هماهنگ، برادران را که از چهارگوشه جهان گرد آمده‌اند، به یکدیگر پیوند می‌دهد (پیام ۱۴۰۰).</p>
<p>حج جامع سرمایه‌های فیزیکی، انسانی، نمادین و اجتماعی انسان است. حج، سازنده هویت فرد و جامعه مسلمان، نزدیک‌کننده دل‌ها به هم پوش پیوند برادران دینی از چهارگوشه جهان، و برترین نماد امت اسلامی است (نقل به مضمون) (پیام ۱۴۰۰).</p>	<p>۷۳. حج جامع سرمایه‌های فیزیکی، انسانی، نمادین، اجتماعی و ابعاد مختلف حیات مادی - معنوی، فردی - اجتماعی انسان است. حج، سازنده هویت فرد و جامعه مسلمان، نزدیک‌کننده دل‌ها به هم پوش پیوند برادران دینی از چهارگوشه جهان، و برترین نماد امت اسلامی است (نقل به مضمون) (پیام ۱۴۰۰).</p>
<p>حج مظهر اتحاد، تفاهم، گفت‌وگو، همدلی و همکاری</p>	<p>۷۴. حج باید مظهر اتحاد باشد، باید مظهر تفاهم باشد، باید مظهر گفت‌وگو باشد، باید مظهر همدلی و همکاری و نزدیک شدن مسلمانان با یکدیگر باشد (بیانات در جمع کارگزاران ۱۳۸۹).</p>
<p>حج عرصه رفع تمایزات و ظهور باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک و اعتماد</p>	<p>۷۵. حج عرصه ظهور تشابهات و تمایزات امت اسلامی (قومیت‌ها، نژادها، مناطق جغرافیایی، فرهنگ‌ها، عادت‌ها و سلیقه‌ها...) و باورهای درونی، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک است. حج با ایجاد تعهدات اخلاقی، احساس تجانس و اعتماد، جدائی‌های طبیعی و ساختگی، از بین</p>

	می‌برد (نقل به مضمون) (بیانات ۱۳۸۷).
حج، همگرایی فرق سنی و شیعه	۷۶. ندای «ولانفرقوا» (آل عمران: ۱۰۳) حاکم بر حج، سفره همه مایه‌های اختلاف سنی و شیعه، فرق مختلف شیعه، فرق مختلف سنی، فقه‌های مختلف، مذاهب‌های مختلف، عادت‌های مختلف، جمع شده و مسلمان‌ها به هم نزدیک و در هم فشرده می‌شوند (نقل به مضمون) (بیانات ۱۳۸۷).
ایجاد روح جمعی و رابطه ارگانیک	۷۷. هزارها تن بیابند بی‌ارتباط با هم، بی‌تماس با هم و بدون خبرگیری از هم، بدون کمک معنوی به هم و بدون همفکری، مقصود حاصل نشده است (بیانات ۱۳۷۲).
اعتماد به خدا، اعتماد به نفس و اعتماد اجتماعی حاصل کنش مسلمان‌ها برپایه باورها و مناسک مشترک	۷۸. حج میدان ظهور سه نوع اعتماد - اعتماد به خدا (نقل به مضمون) (بیانات ۱۳۷۸)، اعتماد به نفس (نقل به مضمون) (پیام ۱۳۸۲) و اعتماد اجتماعی - و عرصه کنش ملت‌های مسلمان بر پایه باورها و مناسک مشترک است و قوی‌ترین پشتیبان دولت‌های مسلمان است. اقتدار دولت‌ها، هم در عرصه بین‌المللی و هم در عرصه سازندگی، وابسته به شکل‌گیری اعتماد اجتماعی و تعامل صادقانه دولت‌ها با ملت‌ها می‌باشد (نقل به مضمون) (پیام ۱۷۳۶). دردهای مزمن جهان اسلام حاصل بی‌اعتمادی اجتماعی و بین‌المللی در جهان اسلام است (نقل به مضمون) (پیام ۱۳۷۸).
حج عرصه آگاهی عمومی از مصائب و توان‌مندی‌های مسلمانان و زمینه مشارکت عمومی و اجتماعی	۷۹. حج حامل آگاهی و معرفت (بیانات ۱۳۸۰) از مصائب و توان‌مندی‌های مسلمانان و زمینه مشارکت عمومی و اجتماعی مردم است. ملاک حج ابراهیمی و محمدی ﷺ، نشر معارف اساسی اسلام و تبادل نظر در وظایف بزرگ مسلمین در دوران معاصر و آگاهی بخشی است (نقل به مضمون) (پیام ۱۳۶۹).
تولید آثار علمی و پاسخ‌گویی به شبهات	۸۰. من مجدداً روی نوشته و جزوه و کتاب تکیه می‌کنم. ... باید کتاب‌ها و جزوه‌هایی نوشته بشود، پاسخ‌هایی روشن به سؤال‌های مقدر داده بشود؛ هر روز هم سؤالی وجود دارد. بعضی از سؤال‌ها همیشه تکرار می‌شود (بیانات ۱۳۷۰).
خودباوری، اعتماد به دیگران، احساس تعلق به مجموعه امت و نقش	۸۱. مجموعه شناخت‌های حاصل از حج عبارتند از: خودشناسی، شناخت خود به عنوان یک فرد، به معنای تأمل در وجود خویش و شناخت ضعف‌ها و توانایی‌های

دولت‌ها، علما و ملت‌ها	آن (پیام ۱۳۷۷). اعتماد به نفس، عزت نفس، خود باوری از نتایج خودشناسی است. شناخت امت اسلامی، شناخت خود به عنوان جزئی از مجموعه امت اسلامی... باعث پیوند عاطفی و واقعی با خانواده بزرگ اسلامی شده و افسون جدایی نژادی، زبانی، مذهبی و ملی را باطل می‌سازد (پیام ۱۳۷۷). در میدان حج سه گروه دولت‌ها، علما و ملت‌ها می‌توانند ایفای نقش کنند (پیام ۱۳۷۷).
------------------------	--

ب) گام سوم و چهارم

در این مرحله، مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده تبدیل شدند. بعضی عبارات شامل بیش از یک مضمون سازمان‌دهنده بود، به همین دلیل تعداد آنها بیش از مضامین پایه است.

جدول ۳: تبدیل مضامین پایه به مضامین سازمان‌دهنده

مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
حج، توحید و یگانه‌پرستی	۱. توحید و یگانه‌پرستی، محور اتحاد مسلمانان
میل به اقوام مسلمان فراتر از تمایزات	۲. حج درس وحدت اجتماعی و همبستگی میان ملل مسلمان با زبان، رنگ و نژاد متفاوت
حج محل فائق آمدن بر عوامل اختلاف	۳. حج محل رفع اختلافات میان مسلمانان و ایجاد همبستگی
حج احیای روح توحید و وصل قلوب	۴. حج عرصه احیای روح توحید و وصل قلوب
رشد کشورهای اسلامی	۵. همبستگی راه رشد و صلاح ملل مسلمان
دشمنان، عامل اختلاف	۶. آگاهی از اهمیت اتحاد کلمه و کید دشمنان
همزیستی مسالمت‌آمیز	۷. حج رمز پیوند و هماهنگی مسلمانان
وحدت فکری و ایمانی	۸. حج مظهر وحدت فکری، ایمانی و اجتماعی
همدلی بر پایه اهداف مشترک	۹. همگرایی و همزیستی مسالمت‌آمیز از اهداف و دستاوردهای حج
مناسک، شعائر و روابط مشترک	۱۰. مناسک و شعائر حج، مظهر روابط اجتماعی متشکل از شعوب مختلف مسلمین

۱۱. همبستگی توحید ایمانی و توحید اجتماعی	حج عرصه توحید ایمانی و اجتماعی
۱۲. مناسک و شعائر حج، همگرایی و رفع اختلافات و واگرایی‌ها	مناسک، شعائر و همسویی
۱۳. حج محل گفت‌وگو برای رفع اختلافات فقهی، کلامی و سیاسی	گفت‌وگو برای حل اختلاف کلامی، فقهی و سیاسی
۱۴. آگاهی مسلمانان و دولت‌های اسلامی مانع چپاول ثروت کشورهای اسلامی	حج عرصه آگاهی از سیاست چپاول دشمنان
۱۵. اسلام عامل پیوند و اخوت و همکاری برای ایادی غارتگران	پیوند، اخوت و همکاری
۱۶. حج خیر عمومی و سرمایه پایدار و تکرارپذیر و آگاهی ملل و دول اسلامی	حج خیر عمومی و سرمایه پایدار
۱۷. حج یک شبکه ارتباطی افقی معنوی گسترده درون‌گروهی و برون‌گروهی	شبکه روابط افقی درون‌گروهی و برون‌گروهی
۱۸. عضویت در روابط شبکه مسلمین، تجسم یک هویت جمعی اسلامی	عضویت در شبکه مسلمین و هویت جمعی
۱۹. حج عرصه ظهور پرهیز از خود و ظهور وجه مشترک عبودیت خدا، عامل وحدت	وجه مشترک حج عبودیت خدا
۲۰. حج رهایی از خود و پیوستن به جماعت مسلمانان. درک اعتماد به نفس و از طریق پیوند به دیگران، اعتماد اجتماعی	رهایی از خودگروی و پیوستن به جماعت مسلمین
۲۱. حج مانع واگرایی و باعث آگاهی از دردهای مشترک	آگاهی از دردهای مشترک
۲۲. حج، محل همکاری دولت‌ها، دانشمندان و روشنفکران جهان اسلام	حج عرصه آگاهی دولت‌ها، نخبگان و ملت‌ها
۲۳. کعبه محل توحید ایمانی و وحدت اجتماعی امت اسلامی	کعبه محل بروز توحید
۲۴. حج درس توحید، وحدت اجتماعی و پیوند برادرانه	حج عرصه توحید عقیدتی و اجتماعی
۲۵. حج گردهمایی برای رفع اختلافات و تحکیم صفوف دولت‌های اسلامی	رفع اختلافات و تحکیم صفوف مسلمانان

۲۶. اشتراک زمان، مکان، مناسک و شعائر حج، عامل بازشناسی ملل اسلامی و رفع تعارضات و عامل همبستگی مناسک مشترک	وحدت زمان، مکان، شعائر و مناسک مشترک
۲۷. حالات مشترک حج، عامل منفعت مشترک، خیر عمومی، احساس برادری، اعتماد به نفس و روح اجتماعی	حج خیر عمومی و دستاوردهای مشترک
۲۸. روح اساسی حج، توحید اعتقادی و روح اجتماعی	توحید و روح جمعی
۲۹. حج باعث اتحاد و یگانگی مسلمین و مانع شعله‌ور شدن زمینه‌های اختلاف ملیت، قومیت، مذهب، زبان و نژاد	اتحاد مسلمانان و مانع اختلاف ملل اسلامی
۳۰. اصول و ارزش‌های مشترک، عامل مهم اتحاد و همکاری مسلمانان برای حل مسائل و علاج دردهای مشترک	اصول و ارزش‌های مشترک و علاج دردها
۳۱. شعائر حج انگیزه شعور و معرفت ملل اسلامی	شعائر و روح جمعی
۳۲. حج محل قیام و اجتماع مسلمانان و نشانه پیوند، همکاری و همسویی	مکان و برنامه‌های مشترک
۳۳. حج عامل تألیف قلوب و تبادل آگاهی و اقدامات مشترک برای رفع موانع	تألیف قلوب و اقدامات مشترک
۳۴. دهکده روابط چهره به چهره و صمیمی	روابط چهره‌به‌چهره
۳۵. سرمایه پایدار معنوی و اجتماعی متکفل مقابله با تهدید درونی و تهدید بیرونی	سرمایه پایدار و پیوند اجتماعی
۳۶. جنبه فردی حج تزکیه و جنبه اجتماعی آن قدرت و اتحاد امت اسلامی	تزکیه نفس و دیگرگرایی
۳۷. غفلت‌زدایی از کشورهای اسلامی و نخبگان و ترمیم اختلافات و ایجاد همسویی و همکاری و مشارکت است.	حج، عرصه غفلت‌زدایی از کشورهای اسلامی
۳۸. وحدت، تفاهم و قدرت مسلمین	حج عرصه وحدت، تفاهم و قدرت
۳۹. همگرایی، همکاری و همفکری دولت‌های مسلمان برای علاج دردهای مشترک	همگرایی و همکاری و حل دردهای مشترک
۴۰. مشاهده منافع مشترک، تعاون و همکاری متقابل	مشاهده منافع و تعاون
۴۱. آگاهی از ظرفیت‌ها و استعدادها جهان اسلام	حج عرصه ظرفیت‌ها و استعدادها

۴۲. احساس عضویت در شبکه بزرگ امت، یکدلی، اتحاد، عزت و اقتدار و خیر کثیر اعضای امت اسلامی	احساس عضویت در شبکه روابط، یکدلی خیر کثیر
۴۳. مرکز معنوی و بزرگترین مجمع هرساله امت اسلامی و سرچشمه امید، و اعتماد اقوام	حج سرچشمه امید و اعتماد متقابل
۴۴. کانون همبستگی واقعی و منبع لایزال سرمایه	حج سرمایه همیشگی مسلمانان
۴۵. پیوند و اتحاد مسلمانان و همسویی	حج شبکه پیوند و اتحاد مسلمانان
۴۶. حج نماد امت اسلامی و حرکت هدفمند و آگاهانه همگان در جهت خدا و همدلی	حج نماد امت اسلامی و همکاری
۴۷. آگاهی بخشی نخبگان و آحاد مردم	حج عرصه آگاهی مردم و دولت‌ها
۴۸. آگاهی نخبگان از قدرت گره‌گشای امت اسلامی	حج عرصه آگاهی از قدرت گره‌گشای مسلمانان
۴۹. حج یک حرکت دسته‌جمعی و نمادی از وحدت مسلمین و پیوستگی امت اسلامی	حج نماد وحدت و حرکت
۵۰. گردهمایی فراملیت، نژاد، رنگ و زبان	حج شبکه روابط فراملیت
۵۱. حج نمایش هویت متحد امت اسلامی متشکل از ملت‌ها، نژادها و مذاهب	حج هویت جمعی متشکل از ملل اسلامی
۵۲. حج مانع عملی شدن سیاست‌های تفرقه‌افکنانه	حج مانع سیاست‌های تفرقه‌افکنانه
۵۳. حج عرصه بندگی، همگرایی و برادری مسلمانان	بندگی خدا و برادری
۵۴. حج مایه قوام و قیام جوامع و انباشته از سود	حج گردهمایی هوشمندانه و سود انباشته حج
۵۵. منافع حج: خداگرایی، پایداری، یکدلی و هم‌رنگی، انسجام پیکره امت مسلمان، صلابت در برابر باطل	باورهای مشترک، خودباوری، برادری و اعتماد
۵۶. رها کردن تمایزات، یک‌رنگی امت اسلامی و اتحاد و همدلی مسلمانان	رهایی از تمایزات، یک‌رنگی، همدلی
۵۷. حج و اعتماد مسلمانان (محبت، حسن ظن و همدلی، رفع بدگمانی و بدبینی)	محبت، حسن ظن و رفع بدگمانی
۵۸. همکاری و تکیه بر مبانی مشترک	باورهای مشترک، همکاری و

مشارکت	
حج و باورها و ارزش‌های مشترک	۵۹. حج رمز وحدت
حج عرصه بیداری اسلامی و رفع اختلاف شیعه و سنی	۶۰. حج عرصه بیداری اسلامی و رفع اختلاف شیعه و سنی
حج احساس تعهد، همدلی و اعتماد متقابل	۶۱. حج زمینه احساس تعهد، همدلی، همکاری، مشارکت
حج عرصه آگاهی و همزیستی باورها، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک و اعتماد متقابل	۶۲. حج اردوگاه آگاهی بخشی و تمرین برادری و وحدت
حج عرصه اصلاح امور جوامع اسلامی	۶۳. حج همدلی، همگرایی و احساس مسئولیت
حج عرصه برابری، برادری و همدلی	۶۴. حج ظرفیت و توانائی برای اصلاح امور فردی و اجتماعی
حج و منافع مشترک	۶۵. حج برابری، برادری، تقویت روح اخوت و همدلی، منع اختلاف
حج و اجتماع برای رفع تبعیض	۶۶. همگرایی برای منافع مشترک
حج عرصه تبادل تجارب و اعتماد متقابل	۶۷. حج اجتماع با هدف مشترک بر پایه توحید و نبود تبعیض و برابری
حج تبادل اندیشه‌ها و تجارب	۶۸. حج محل تبادل و تعمیم آگاهی‌ها و تجربه‌ها، زدودن بدفهمی‌ها و نزدیک کردن دل‌ها
حج و پیوند و به دور از درگیری	۶۹. حج تبادل اندیشه‌ها، انگیزه‌ها، تجربه‌ها و آگاهی‌ها
حج همدلی و جهت‌گیری دیگرخواهی	۷۰. حج، جامع معنویت بدون انزوا، اجتماع مبتنی بر پیوند و به دور از درگیری
حج و روح جمعی و همکاری	۷۱. حج محل هم‌افزایی، همدلی و همکاری
حج عرصه منافع مشترک	۷۲. حج سازنده هویت فرد و جامعه مسلمان با پوشش و پوش یکسان و حرکات هماهنگ
اردوگاه گفت‌وگو و تفاهم	۷۳. حج جامع سرمایه‌های فیزیکی، انسانی، نمادین و اجتماعی، همبستگی و پیوند برادرانه
حج باورهای مشترک و رفع	۷۴. حج مظهر اتحاد، تفاهم، گفت‌وگو، همدلی و همکاری
	۷۵. حج عرصه رفع تمایزات و ظهور باورها، ارزش‌ها

و هنجارهای مشترک و اعتماد	اختلافات
۷۶. حج همگرایی فرق سنی و شیعه	حج و تفاهم شیعه و سنی و رفع اختلافات
۷۷. ایجاد روح جمعی و رابطه ارگانیک	حج همدلی، همسویی و روح جمعی
۷۸. اعتماد به خدا، اعتماد به نفس و اعتماد اجتماعی حاصل کنش مسلمان‌ها بر پایه باورها و مناسک مشترک	حج عرصه خودباوری و اعتماد بر پایه باورهای مشترک
۷۹. حج عرصه آگاهی عمومی از مصائب و توان‌مندی‌های مسلمانان و زمینه مشارکت عمومی و اجتماعی	آگاهی از زمینه‌های مشترک و همکاری
۸۰. تولید آثار علمی و پاسخ‌گویی به شبهات	تولید آثار علمی و پاسخ به شبهات
۸۱. خود باوری، اعتماد به دیگران، احساس تعلق به مجموعه امت و نقش دولت‌ها، علما و ملت‌ها	خودباوری، احساس تعلق و اعتماد متقابل
۸۲. روح اساسی حج، تجربه مشترک توحیدی و مبارزه با نفس در سطح فردی و روح اجتماعی برای مبارزه با استبداد داخلی و استعمار بیگانه	روح جمعی همکاری برای مبارزه با استبداد و استعمار
۸۳. اصول و ارزش‌های حج از عوامل مهم اتحاد و همکاری مسلمانان برای حل مسائل مشترک و علاج دردهای مشترک	باورهای مشترک و همکاری برای علاج درد مشترک
۸۴. حج مظهر اشتراک عقیدتی، ارزشی و هنجاری ملل اسلامی	همکاری و مبانی مشترک
۸۵. حج محل قیام مسلمانان است. قیام یک مقوله اجتماعی و نشانه پیوند، همبستگی، همکاری و همسویی	مبانی مشترک و قیام و همکاری
۸۶. حج محلی برای مشاهده منافع و قیام و حرکت در جهت تعاون و همکاری متقابل	منافع مشترک و همکاری متقابل
۸۷. همکاری و تکیه بر مبانی مشترک	مبانی مشترک و همکاری
۸۸. حج زمینه‌های مساعد احساس تعهد، همدلی، همکاری، مشارکت	زمینه‌های همدلی و مشارکت
۸۹. حج همدلی، همگرایی و حل مسائل	همدلی، همکاری و حل مسائل
۹۰. حج ظرفیت و توانایی برای اصلاح فردی و اجتماعی	همکاری برای اصلاح اجتماعی
۹۱. همگرایی دولت‌های مسلمان، همکاری، مشارکت و همفکری برای علاج دردهای مشترک	علاج دردهای مشترک و همکاری
۹۲. حج، مظهر اتحاد، تفاهم، گفت‌وگو، همدلی و	تفاهم، همدلی، همکاری

	همکاری و نزدیک شدن مسلمانان با یکدیگر
حج همدلی، هم افزایی و همکاری	۹۳. حج، محل هم افزایی، همدلی و همکاری مجموعه دین داران
دردهای مشترک و مشارکت	۹۴. قدرت «امت اسلامی» گره گشای بسیاری از مشکلات جهان اسلام
غفلت زدایی، آگاهی بخشی و همکاری و مشارکت	۹۵. حج محلی برای غفلت زدایی از مسلمان، کشورهای اسلامی، نخبگان و ترمیم اختلافات و ایجاد همسویی و همکاری و مشارکت است

جدول ۴: فراوانی و درصد فراوانی مضامین فراگیر در پیامها

مضامین فراگیر	فراوانی کدها	درصد کدها
همبستگی اجتماعی	۳۹	٪۴۱
شبکه روابط اجتماعی	۱۳	٪۱۳,۵
مشارکت و همکاری	۲۲	٪۲۳
اعتماد متقابل	۹	٪۹
آگاهی از زمینه ها و استعدادها	۱۳	٪۱۳,۵
جمع	۹۵	٪۱۰۰

ج) دسته بندی مضامین سازمان دهنده و استخراج مضامین فراگیر

در این مرحله مضامین سازمان دهنده، دوباره تلخیص و دسته بندی، و مضامین فراگیر مشخص شدند

جدول ۵: تبدیل مضامین سازمان دهنده به مضامین فراگیر

مضامین فراگیر	دسته بندی مضامین سازمان دهنده	مضامین سازمان دهنده
همبستگی اجتماعی	جهت گیری دیگر خواهانه حج	۷۱. حج همدلی و جهت گیری دیگر خواهی ۷۰. حج و پیوند و جهت دیگر خواهی ۲. میل به اقوام مسلمان فراتر از تمایزات

	<p>۲۰. رهایی از خودگروری و پیوستن به جماعت مسلمین</p> <p>۳۱. شعائر و روح جمعی</p> <p>۳۶. تزکیه نفس و دیگرگرایی</p>
<p>باورهای مشترک</p>	<p>۱. حج توحید و یگانه‌پرستی</p> <p>۸. وحدت فکری و ایمانی</p> <p>۵۹. حج و باورها و ارزش‌های مشترک</p> <p>۱۱. حج عرصه توحید ایمانی و اجتماعی</p> <p>۵۳. بندگی خدا و برادری</p> <p>۱۹. وجه مشترک حج، عبودیت خدا</p> <p>۲۳. کعبه محل بروز توحید</p> <p>۲۴. حج عرصه توحید عقیدتی و اجتماعی</p> <p>۳۰. اصول و ارزش‌های مشترک و علاج دردها</p>
<p>همزیستی ملل اسلامی</p>	<p>۶۲. حج عرصه آگاهی و همزیستی</p> <p>۷. همزیستی مسالمت‌آمیز</p> <p>۹. همدلی بر پایه اهداف مشترک</p> <p>۲۵. رفع اختلافات و تحکیم صفوف مسلمانان</p> <p>۳۸. حج عرصه وحدت، تفاهم و قدرت</p>
<p>رفع تخصصات</p>	<p>۷۶. حج و تفاهم شیعه و سنی، و رفع اختلافات</p> <p>۷۵. حج باورهای مشترک و رفع اختلافات</p> <p>۶۰. حج عرصه بیداری اسلامی و رفع اختلاف شیعه و سنی</p> <p>۳. حج محل فائق آمدن بر عوامل اختلاف</p> <p>۴. حج عرصه احیای روح توحید و وصل قلوب</p> <p>۶. دشمنان عامل اختلاف</p> <p>۵۲. حج مانع سیاست‌های تفرقه‌افکنانه</p> <p>۲۹. اتحاد مسلمانان مانع اختلاف ملل اسلامی</p>
<p>اهداف و منافع مشترک</p>	<p>۷۳. حج عرصه منافع مشترک</p> <p>۶۷. حج و اجتماع برای رفع تبعیض</p> <p>۶۴. حج عرصه اصلاح امور جوامع اسلامی</p>

		<p>۵. زمینه رشد کشورهای اسلامی</p> <p>۲۷. حج خیر عمومی و دستاوردهای مشترک</p> <p>۱۶. حج خیر عمومی و سرمایه پایدار</p> <p>۴۶. حج سرمایه همیشگی مسلمانان</p>
	برنامه‌های مشترک حج	<p>۲۶. وحدت زمان، مکان، شعائر و مناسک مشترک</p> <p>۱۰. مناسک، شعائر و روابط مشترک</p> <p>۱۲. مناسک، شعائر و همسویی</p> <p>۳۲. مکان و برنامه‌های مشترک</p>
شبکه روابط و انجمن داوطلبانه	همدلی و شبکه روابط	<p>۷۷. حج همدلی، همسویی و روح جمعی</p> <p>۲۸. توحید و روح جمعی</p>
	هویت جمعی فراملیت	<p>۵۱. حج هویت جمعی متشکل از ملل اسلامی</p> <p>۵۰. حج شبکه روابط فراملیت</p> <p>۱۸. عضویت در شبکه مسلمین و هویت جمعی</p>
	شبکه روابط، خیر عمومی و منافع مشترک	<p>۵۴. گردهمایی هوشمندان و سود انباشته حج</p> <p>۴۲. احساس عضویت در شبکه روابط، یکدلی خیر کثیر</p> <p>۳۵. سرمایه پایدار و پیوند اجتماعی</p>
	شبکه روابط افقی، غیر رسمی	<p>۶۵. حج عرصه برابری، برادری و همدلی</p> <p>۴۹. حج نماد وحدت و حرکت</p> <p>۱۷. شبکه روابط افقی درون‌گروهی و برون‌گروهی</p> <p>۴۵. حج شبکه پیوند و اتحاد مسلمانان</p> <p>۳۴. روابط چهره به چهره</p>
اعتماد متقابل	برادری و اعتماد	<p>۶۱. حج احساس تعهد، همدلی و اعتماد متقابل</p> <p>۵۷. محبت، حسن ظن و رفع بدگمانی</p> <p>۵۶. رهایی از تمایزات، یکرنگی، همدلی</p>
	باورهای مشترک و اعتماد	<p>۶۳. باورها، ارزش‌ها، هنجارهای مشترک و اعتماد متقابل</p> <p>۵۵. باورهای مشترک، خودباوری، برادری و اعتماد</p>
	خودباوری و اعتماد متقابل	<p>۸۱. خودباوری، احساس تعلق و اعتماد متقابل</p> <p>۷۸. حج عرصه خودباوری و اعتماد بر پایه باورهای مشترک</p> <p>۴۳. حج سرچشمه امید و اعتماد متقابل</p>

	آگاهی و اعتماد	۶۸. حج عرصه تبادل تجارب و اعتماد متقابل
حج عرصه آگاهی	عرصه غفلت‌زدایی	۱۴. حج عرصه آگاهی از سیاست چپاول دشمنان ۲۱. آگاهی از دردهای مشترک
	عرصه بیداری اسلامی	۴۱. حج عرصه ظرفیت‌ها و استعدادها ۴۷. حج عرصه آگاهی مردم و دولت‌ها ۲۲. حج عرصه آگاهی دولت‌ها، نخبگان و ملت‌ها ۳۷. حج عرصه غفلت‌زدایی از کشورهای اسلامی
	تولید آثار علمی، پاسخ به شبهات، تبادل دانش، تجربه و تفاهم	۸۰. تولید آثار علمی و پاسخ به شبهات ۷۹. آگاهی از زمینه‌های مشترک و همکاری ۷۴. اردوگاه گفت‌وگو و تفاهم ۶۹. حج عرصه تبادل اندیشه‌ها و تجارب ۶۸. حج عرصه تبادل تجارب و اعتماد متقابل ۱۳. گفت‌وگو برای حل اختلاف کلامی، فقهی و سیاسی ۴۸. حج عرصه آگاهی از قدرت گره‌گشای مسلمانان
	آگاهی و همکاری	۹۵. غفلت‌زدایی، آگاهی‌بخشی، همکاری و مشارکت
همکاری و مشارکت	منافع و همکاری	۹۰. همکاری برای اصلاح اجتماعی ۴۰. مشاهده منافع و تعاون ۸۶. منافع مشترک و همکاری متقابل ۶۷. حج و منافع مشترک
	شبکه روابط و همکاری	۱۵. پیوند، اخوت و همکاری ۴۶. حج نماد امت اسلامی و همکاری ۳۳. تألیف قلوب و اقدامات مشترک ۹۳. حج همدلی، هم‌افزایی و همکاری ۹۲. تفاهم، همدلی، همکاری ۸۹. همدلی، همکاری و حل مسائل ۸۸. زمینه‌های همدلی و مشارکت ۸۲. روح جمعی همکاری برای مبارزه با استبداد و استعمار ۷۲. حج و روح جمعی و همکاری

دردهای مشترک و همکاری	۹۴. علاج دردهای مشترک و مشارکت ۹۱. علاج دردهای مشترک و همکاری ۳۹. همگرایی و همکاری و حل دردهای مشترک ۳۰. اصول و ارزش‌های مشترک و علاج دردها
باورهای مشترک و همکاری	۸۷ مبانی مشترک و همکاری ۸۵ مبانی مشترک و قیام و همکاری ۸۴ همکاری و مبانی مشترک ۸۳ باورهای مشترک و همکاری برای علاج درد مشترک ۵۹ باورهای مشترک و همکاری و مشارکت

۴. سنجش روایی محتوایی

روایی محتوا^۱ نشان می‌دهد که یک مقیاس چه میزان پژوهش را سنجش می‌کند. روش‌های متعددی برای سنجش روایی وجود دارد که از بین آنها^۲ CVI، روش مناسبی است (حیبی، ۱۳۹۷، ص ۱۵). گویه‌ها با مقادیر کوچک‌تر از ۰/۷ رد، و بین ۰/۷ تا ۰/۷۹ قابل بازبینی، و بزرگ‌تر از ۰/۷۹ قابل قبول هستند. مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر، طبق طیف چهارگزینه‌ای لیکرت در اختیار یازده نفر متخصص قرار گرفت تا میزان مرتبط بودن هرگویه با مضامین را با طیف زیر اعتبارسنجی کنند:

۱. غیر مرتبط؛ ۲. نیاز به بازبینی؛ ۳. نسبتاً مرتبط؛ ۴. کاملاً مرتبط.

برای محاسبه، تعداد پاسخ‌گویان گزینه‌های ۳ و ۴ بر کل پاسخ‌گویان تقسیم می‌شود. نتایج با فرمول CVI به صورت زیر به دست آمد. تکراری بودن و همپوشانی داشتن برخی کدها به دلیل تکرار عبارات در پیام‌های ۳۳ ساله رهبری به حجاج است. با توجه به اینکه این تحقیق در پی کشف مضامین

1. Content validity

2. Content Validity Index

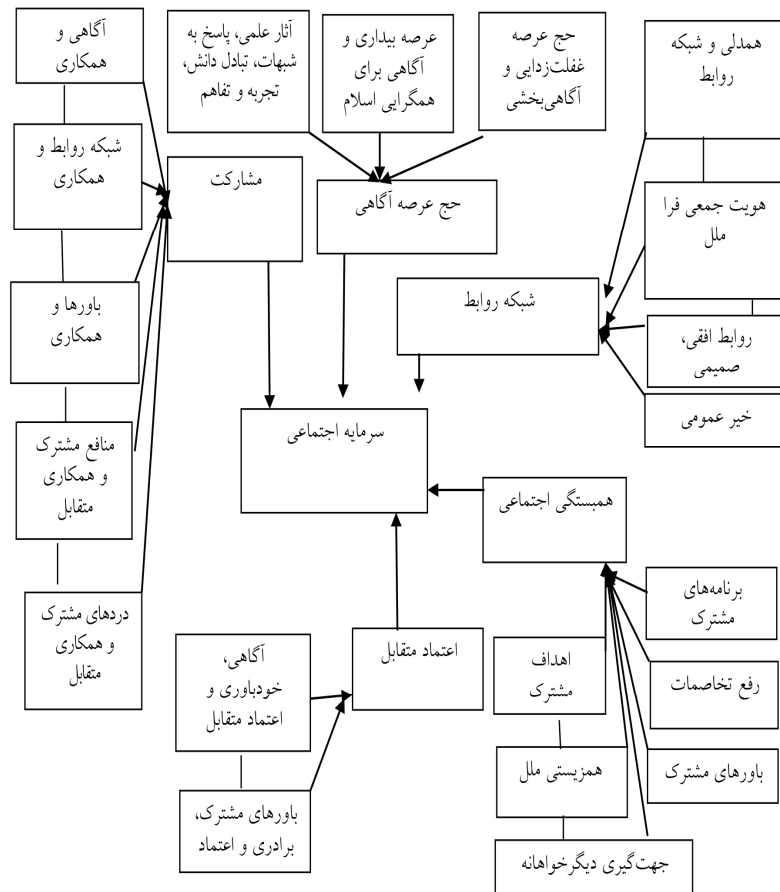
سرمایه اجتماعی در پیام‌ها بود، عبارات تکراری نشان‌دهنده بسامد بالاست. همه اساتید ضمن تأیید مرتبط بودن گزینه ۳ و ۴، یادآور تکراری بودن برخی گویه‌ها بودند و با توضیح فوق قانع شدند که حذف نشود.

$CVI = \text{تعداد پاسخ‌گویان به گزینه ۳ و ۴ تقسیم بر تعداد کل پاسخ‌گویان}$

جدول ۶: اعتبارسنجی مضامین سازمان دهنده و فراگیر

Cvi کل	Cvi	مضامین فراگیر	Cvi	فراوانی پاسخ‌گویان	مضمون سازمان دهنده
/۹	۱	همبستگی ملل اسلامی	/۹	۱۱	جهت‌گیری دیگرخواهانه و همبستگی
			/۹	۱۱	باورهای مشترک و همبستگی
			/۹	۱۱	همزیستی و همبستگی ملل اسلامی
			/۸۲	۱۱	اهداف مشترک و همبستگی
			/۹	۱۱	منافع مشترک و همبستگی
			/۹	۱۱	برنامه‌های مشترک و همبستگی
					رفع تخصصات و همبستگی
	۱	شبکه روابط و انجمن داوطلبانه	/۹	۱۱	همدلی و شبکه روابط
			/۹	۱۱	شبکه روابط متشکل از اقوام و ملل
			/۹	۱۱	شبکه روابط مبتنی بر خیر عمومی و منافع مشترک
			/۸۲	۱۱	شبکه روابط افقی، صمیمی غیر رسمی، برادرانه
	/۹	حج تمرین اعتماد متقابل	/۸۲	۱۱	برادری و اعتماد
			/۸۲	۱۱	باورهای مشترک و اعتماد
			/۸۲	۱۱	خودباوری و اعتماد متقابل ملل و دول اسلامی
			/۸۲	۱۱	آگاهی و اعتماد
	/۹	حج عرصه آگاهی	/۹	۱۱	غفلت‌زدایی و بیداری ملل اسلامی
			/۸۲	۱۱	آثار علمی، پاسخ به شبهات، تبادل دانش، تجربه و تفاهم
	/۸۲	همکاری و مشارکت	/۹	۱۱	آگاهی و همکاری
			/۸۲	۱۱	شبکه روابط و همکاری جهان اسلام
			/۹	۱۱	باورهای مشترک و همکاری، علاج درد مشترک
			/۹	۱۱	منافع مشترک و همکاری متقابل
/۹			۱۱	دردهای مشترک و همکاری متقابل	

جدول ۶ نشان می‌دهد مضامین سازمان دهنده، مضامین فراگیر و مضمون اصلی با نمره بالای ۸۲، روابی محتوایی بالایی دارند.

۴. شبکه مضمونی حج و سرمایه اجتماعی

مضامین فراگیر حج در پیام‌های رهبری به حجاج در پنج شاخص مهم - شبکه روابط و انجمن داوطلبانه، همبستگی اجتماعی، آگاهی‌بخشی، همکاری و اعتماد متقابل - مشخص شدند که قابل مقایسه با مفهوم و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از دیدگاه صاحب‌نظران این دانش است.

۱. اعضای انجمن و شبکه، هدف و باور مشترک دارند (کوئن، ۱۳۷۰،

ص ۲۵۲) و بمثابة گردش سرمایه در نظام اجتماعی هستند (فاین، ۱۳۸۵،

ص ۱۰۳) که حیات اجتماعی، بدون آن ممکن نیست. حج یک شبکه ارتباطی معنوی، اجتماعی و سیاسی درون‌گروهی، بین‌گروهی و بین‌المللی، مظهر برابری، مساوات و روابط چهره‌به‌چهره ملت‌ها با رسوم و زبان‌های مختلف و انس افراد ناآشنا با یکدیگر در یک نقطه واحد برای آشنایی با منافع مشترک و تهدیدات مشترک است (بیانات ۱۳۷۴). به نظر محققان سرمایه اجتماعی در شبکه‌های روابط افقی و غیر سلسله‌مراتبی شکل گرفته و تقویت می‌شود.

۲. اعتماد تعمیم^۱ یافته به عنوان هسته سرمایه اجتماعی، حاصل کنش خیرخواهانه عمومی است. این نوع تعامل باعث توسعه مثبت روابط اجتماعی می‌شود (نیوتن،^۲ ۱۹۹۹؛ ص ۸). اعتماد، همکاری متقابل را شکل می‌دهد (پاتنام،^۳ ۱۹۹۳، ص ۱۶۳-۱۸۵). اعتماد یک خیر اجتماعی است که باید به اندازه هوایی که تنفس می‌کنیم و آبی که می‌نوشیم، از آن محافظت کنیم... اعتماد ساز و کار انسجام‌بخش است که تجانس را در روابط اجتماعی و نظام‌ها ایجاد و حفظ می‌کند (زتومکا، ۱۳۸۶، ص ۱۸۱).

حج میدان ظهور اعتماد به خدا (بیانات ۱۳۷۸)، اعتماد به نفس (پیام ۱۳۸۲) و اعتماد ملل مسلمان به هم، بر پایه باورها و مناسک مشترک است (پیام ۱۳۸۸). میزان اعتماد به شعاع اعتماد و شبکه‌های ارتباط اجتماعی (بوردیو، ۱۹۸۶، ص ۲۴۹) و میزان کمی و کیفی شناخت و بازشناخت از همدیگر بستگی دارد.

۳. آگاهی‌بخشی، «تبادل دانسته‌ها و داشته‌ها میان مردم کشورها، تعمیم آگاهی‌ها و تجربه‌ها، و خبرگیری از وضع و حال یکدیگر، و زدودن بدفهمی‌ها و نزدیک کردن دل‌ها و انباشتن توان‌ها برای مقابله با دشمنان مشترک، دستاورد حیاتی و بسی بزرگ حج است که با صدها گردهمایی مرسوم و معمول نمی‌توان آن را به دست آورد» (پیام ۱۳۹۸).

1. generalized trust
2. Newton
3. Putnam

میزان و نوع دانشی که اعضای یک شبکه از اعتمادپذیری همدیگر دارند، باعث تعاملات، همگرایی یا واگرایی می‌شود. حج عرصه آگاهی عمومی از مصائب، توان‌مندی‌ها و دردهای مشترک مسلمانان است که زمینه مشارکت عمومی و اجتماعی مردم را فراهم می‌کند.

نتیجه‌گیری

حج مظهر همگرایی برادرانه مسلمانان با همه اختلاف‌ها برای منافع مشترک است (حج: ۲۸) و برترین تدابیر اسلام برای غفلت‌زدائی و آگاهی‌بخشی و رفع بدبینی، بی‌اعتمادی و توهم بددینی پیروان مذاهب و انحراف اعتقادی و رفتاری آنهاست. حج به عنوان یک محیط معنوی، آموزشی، علمی و مبادله اطلاعات حضور توده‌ای مردم و سازمان بین‌المللی مذهبی تأثیر فراوانی بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی دارد.

تحلیل مضمونی پیام‌های رهبری به حاجیان نشان داد که حج یک شبکه روابط افقی برادرانه، داوطلبانه، همگرایانه، مبتنی بر اعتماد، آگاهی و تعاون است. در انجمن‌های داوطلبانه تبادل اطلاعات فراگیر و سهل، شعاع اعتماد گسترده، و تعامل، همکاری و همگرایی وسیع‌تر صورت می‌گیرد.

نقش مثبت سرمایه اجتماعی، احساس تعلق، اعتماد و رابطه با ملل اسلامی بر اساس منافع، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک است. نقش منفی آن، احساس بیگانگی با کسانی است که عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای مشترک آنها را نشانه رفته است. این مقاله به خوبی نشان داد که از دیدگاه رهبری، حج به مثابه سرمایه اجتماعی دارنده این دو رویکرد است. از این دو نقش با عنوان جاذبه و دافعه سرمایه اجتماعی حج می‌توان نام برد.

باورها، ارزش‌ها، هنجارها، اهداف، زمینه‌ها و جهت‌گیری‌های مشترک حج، نقش مهم در ایجاد شبکه روابط میان ملل، دول و دانشمندان مسلمان دارند که همگرایی، همکاری و توسعه معرفت جوامع اسلامی از نتایج آن می‌تواند باشد.

حج منبع و نمایش قدرت امت اسلامی است که در آن اختلافات همه رنگ باخته و از همه، یک «کل» پدید می‌آید (پیام ۱۳۷۳). مؤلفه‌های قدرت با مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی ارتباط تنگاتنگ دارد. نمود عینی اعتماد، خطرپذیری است که همراه با احساس قدرت است. قدرت با آگاهی ارتباط دارد و حج منبع آگاهی است.

منابع

- قرآن کریم
۱. ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۴)، **جامعه‌شناسی توسعه**، تهران، کیهان.
 ۲. چلبی، مسعود و مبارکی، محمد (۱۳۸۴)، «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان»، **جامعه‌شناسی ایران**، دوره ششم، شماره ۲، ص ۳-۴۴.
 ۳. حبیبی، آرش (۱۳۹۷)، **آموزش کاربردی نرم افزار SPSS**، نشر الکترونیک: پایگاه اینترنتی پارس مدیر.
 ۴. (آیت‌الله) خامنه‌ای، (سید) علی، پیام‌های حج از ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰.
 ۵. (آیت‌الله) خامنه‌ای، (سید) علی، سخنرانی‌ها در جمع کارگزاران حج از ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۰.
 ۶. زتومکا، پیوتر (۱۳۸۶)، **اعتماد نظریه جامعه‌شناختی**، ترجمه غلامرضا غفاری، تهران، نشر و پژوهش شیرازه.
 ۷. فاین، بن (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و نظریه اجتماعی (اقتصاد سیاسی و دانش اجتماعی در طلعه هزاره سوم)، ترجمه م. ک سروریان، تهران، پژوهش‌شکده مطالعات راهبردی.
 ۸. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، **پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن**، ترجمه غلام عباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.
 ۹. کاظمی، سیدعلی‌اصغر (۱۳۷۶)، **اخلاق و سیاست: اندیشه سیاسی در عرصه عمل**، تهران، نشر قومس.
 ۱۰. کوزر، لیوئیس (۱۳۶۹)، **زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی**، تهران، انتشارات علمی.
 ۱۱. کوئن، بروس (۱۳۷۰)، در **آمدی به جامعه‌شناسی**، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، فرهنگ معاصر.
 ۱۲. کیا، علی‌اصغر و فقیهی‌نژاد، مهدی (۱۳۹۷)، «تحلیل مضمون مفاهیم ارتباطات و توسعه در مفاد برنامه‌های چهارم و پنجم توسعه جمهوری

- of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood, Press 1986
18. Boyatzis, R. E. (1998), Transforming qualitative information: thematic analysis and code development, Sage.
19. Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77- 101
20. Newton, Kenneth: Social capital and democracy in modern Europe. In: Jan Van
21. Putnam RD (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. Simon & Schuster Paperbacks, New York
22. Putnam, Robert D.: *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton : Princeton University Press 1993
- اسلامی ایران»، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، سال ششم، شماره یازدهم، ص ۳۳- ۷۱.
۱۳. همیلتون، ملکم (۱۳۸۱)، *جامعه شناسی دین*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.
14. Attride- Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research", *Qualitative Research*, Vol. 1, No. 3, Pp. 385- 405.
15. Blaxter, M. Poland, F. Curran, M. (2001) *Measuring Social Capital: Qualitative Study of how Older People relate Social Capital to Health*, Final Report to the Health Development Agency. London
16. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgment of taste* (R. Nice, trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press
17. Bourdieu, Pierre: *The forms of capital*. In: John G. Richardson (ed.): *Handbook*